Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం.ఏ., పిఎచ్.డి.

వనపర్తి

ప్రవేశిక

ఇది మహబూబ్ నగరము మండలములోనిది. వైశాల్యము 450 చ.మై. జనాభా 65 వేలు. గ్రామములు 124. దీనికి 'సూగూరు' సంస్థానమనియు నామాంతరముండినది. ఈ సంస్థానమునకు పూర్వపు రాజధాని సూగూరు. ఈ సంస్థాన పాలకులలో నొకరైన మొదటి రామకృష్ణరావుగారు రాజధానిని సూగూరునుండి వనపర్తికి మార్చుటవలన నాఁటినుండి యీ సంస్థానమునకు పేరు మాఱినది,

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానపాలకుల గృహనామము జనుంపల్లివారు. వీరు మోటాటిశాఖకు చెందినరెడ్లు. 'మొటవాడ' నేఁటి కర్నూలు మండలము మార్కాపురముతాలూకా లోని భాగము. మొట్టవాడియని ప్రాచీనాంధ్ర కర్ణాటశాసనములలోని వ్యవహారము. ప్రాగుటూరి యేలిక బిజ్జల తిమ్మభూపాలుని అనర్ఘరాఘవ కృత్యవతారిక యందును 'మొటవాడ' పదము ప్రయుక్తము[1]. కొణిదెన గ్రామము చెన్న కేశవస్వామి దేవాలయ శిలాశాసనమునందు 'దినకరకులుదైన త్రిభువనములందు కమ్మనాండును గుండికట్టిమొట్టవాడియుంజేకొని రూడింగా నేలంగ గొట్టియ దొనయను పట్టణమున' అని మొట్టవాడి ఉట్టంకింపఁబడినది[2]. మొట్టవాడియే మొటవాడగా మాఱినది. మొటవాటి, మోటాటి దీని వికృతులు. వీరి మూల పురుషుఁడు దేశముఖు శ్రీ వీరకృష్ణభూపతి లేక వీరకృష్ణారెడ్డి. వీరిది పెనుబాల గోత్రము. ఇంచుమించు నన్నూఱేండ్ల క్రిందట నీయన నేఁటి కర్నూలు మండ లము నంద్యాల తాలూకాలోని జనుంపల్లి వాస్తవ్యుఁడఁట! విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడిన యొక సామంతుఁడుగా వీరకృష్ణ భూపతి నంద్యాల సీమలో నధికారము నిర్వహించుచుండిన వాఁడఁట. విజయనగర సామ్రాజ్యమును వీరప్రతాప శ్రీ కృష్ణదేవరాయ లేకాతపత్రముగా నేలుచున్న కాలమున నీ కృష్ణారెడ్డి తన పరివారముతో బయలువెడలి పానుగంటి సీమలోని 'పాతపల్లి' యను గ్రామమున స్థిరపడి యచ్చట వర్తకము సాఁగించుచు,

1. తిమ్మభూపాలుని అనర్ఘరాఘవము, ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము ప్రతి R. No. 629.

2. కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, ప్రాచీనాంధ్ర చారిత్రకభూగోళము, పుటలు 272, 273.

స్థానికుల కప్పుసప్పులిచ్చి, విత్తముతోపాటు పెత్తనమును సైతము సంపాదించి, వనపర్తి యిలాఖాకుచెందిన యీ పాతపల్లి గ్రామమును కొని దంటిగా గడించి చుట్టుముట్టు ప్రాంతములను క్రమక్రమముగా నాక్రమించి సూగూరు పట్టణమును రాజధానిగా చేసికొని పాలించెనఁట.

వీరకృష్ణభూపతికి నాల్గవతరము వాఁడైన వేముడి వెంకటరెడ్డి హిజరి 1052 (క్రీ.శ. 1633)లో కుతుబ్‌షాకు పదివేలసేనతో యుద్ధమునందు తోడ్పడి నెల్లూరును ఉదయగిరిఖిల్లాను పట్టుకొని సుల్తాను మెప్పులను పొందెనఁట. వెంకటరెడ్డి కుమారులు గోపాలరాయలు. వనపర్తి పాలకవంశమునందు 'బహిరీ' బిరుదమును సంపాదించినవాఁ డితఁడే. ఈ గోపాలరాయలు హిజరీ 1056 (క్రీ. శ. 1637)లో పరమపదించెను. గోపాలరాయలకు పురుషసంతతి లేనందున సవై వెంకటరెడ్డి దత్తుగా వచ్చియుండెను. వెంకటరెడ్డి కాలమున సంస్థానమప్పుల పాలైనది. కప్పము సరిగా చెల్లుకాలేదు. నిజాముతో జరిగిన యుద్ధములలో వెంకటరెడ్డి యోడిపోయి హిజరి 1130 (క్రీ. శ. 1711)లో నాత్మహత్య గావించికొనెనఁట. ఢిల్లీపాదుషాలనుండి యీతని కాలముననే ఈ సంస్థానము వారికి 'సవై' యను బిరుదము ప్రసాదింపఁబడినది.

వెంకటరెడ్డి కుమారుఁడు గోపాలరావు. వెంకటరెడ్డి తన దత్తుతండ్రి పేరట గోపాలపేట యనుగ్రామమును కట్టి దీనిని పాలించుటకు తన తమ్ముఁడు రంగారెడ్డిని నియమించెను. ఇదియే గోపాలపేట సంస్థానము.

వనపర్తివారి వంశమునందు మొదటి రామకృష్ణరావు పేర్కొనఁదగిన పాలకుఁడు. అసూయాగ్రస్తులగు జ్ఞాతులుచేసిన కుట్రమూలముగా నవాబుగారి చెఱసాలలో మూఁడేండ్లపాటుండిరి. పిమ్మట నవాబుగారి యనుగ్రహమువలన కారాగారవిముక్తిని బొందివచ్చిన రామకృష్ణరావు రాజధానిని సూగూరినుండి వనపర్తికి మార్చెను. హిజరి 1236 (క్రీ.శ. 1817)లో నిజామునుండి రాజా బహద్దరు బిరుదము వచ్చినది,

ఇతని తరువాత నితనిదత్తుఁడు రాజా మొదటి రామేశ్వరరావు బహిరీ బల్వంతు బహద్దరుగారు సంస్థానమునకు వచ్చిరి. హిజరి 1238లో వీరి జననము. ఈయన చిన్నతనముననే రాజ్యాధికారమును చేపట్టి పేరుపెంపులను సంపాదించిరి. నిజాము సేనానులలో ముఖ్యులుగా నెన్నికను పొందిరి, అనేక యుద్ధములయందు నిజామునకును ఇంగ్లీషుకుంపిణీకిని అండగా నుండి క్రీ.శ. 1861లో నీ యుభయులవలన కత్తి, పిస్తలు, రైఫిలు మున్నగు బహుసత్కారములనుఁ బడసిరి. కుంఫిణీవారి పాలనారీతులను మెలఁకువతో గమనించి తన సంస్థానమునందు శాశ్వతపువన్ను వసూలు పద్ధతిని రాజా రామేశ్వరరావుగారు మొట్టమొదటిసారిగా నమలుపఱిచిరి.

రాజా ప్రథమ రామేశ్వరరాయల దత్తపుత్రులు రాజా రామకృష్ణరాయలు.

వీ రకాలమరణమందుటవలన శ్రీ రాజా యిమ్మడి రామేశ్వరరాయలు దత్తుగా వచ్చిరి. వీరు సర్వసమర్థులు. తమ ప్రజ్ఞాపాటవము నువయోగించి సంస్థానమును బహుముఖముల నభివృద్ధిపఱిచిరి. వీరి కుమారులు రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, రాజా శ్రీ రామదేవరాయలు. మునగాల రాజా నాయని వేంకటరంగారావు బహద్దరుగారి తనయయగు సరళాదేవిగారు రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయల భార్య. కృష్ణదేవరాయల తమ్ములగు రాజా రామదేవరాయల భార్య పింగళి వెంకటరామారెడ్డిగారి కొమార్తెయగు కుముదినీదేవి. రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు పిన్న వయసుననే పరమపదించిరి. వీరి కుమారులు రాజా రామేశ్వరరాయలు. రాజా శ్రీ కృష్ణదేవరాయల మరణానంతరము సంస్థానాధిపత్యమునకు మైనరు తల్లిగారగు రాణి సరళాదేవిగారికిని, ఈమె మఱఁది రామదేవరాయలు గారికిని వ్యాజ్యము నడచినది. ఉభయపక్షములకు హితులును, సన్నిహితులును నగు పెద్దల జోక్యమువలన నుభయులకును రాజీకుదిరినది. రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయల కుమారులగు రాజా రామేశ్వరరాయలు ఉన్నతవిద్యా పట్టభద్రులు. భారత విదేశాంగ శాఖలో కొంతకాలము ఉన్నతపదవులను నిర్వహించినవారు. పార్లమెంటు సభ్యులుగా పేరుప్రతిష్ఠలు గడించినవారు.

సాహిత్యపోషణము

నిజాము రాష్ట్రములో సాంస్కృతిక దీపమును నారిపోకుండ కాపాడిన గౌరవము గద్వాల, ఆత్మకూరు, జటప్రోలు మొదలగు సంస్థానములతోపాటు వనపర్తికినిఁ జెందుచున్నది. '....తెలంగాణమున గద్వాల, దోమకొండ, వనపర్తి సంస్థానములు.... ఏర్పడెను. ఈ సంస్థాన పాలకులు తమశక్తి ననుసరించి కవులను పండితులను పోషించి ఆంధ్రసంస్కృతిని కాపాడిరి.'* వనపర్తి సంస్థానాధీశులలో కవిపోషకులతోపాటు కవులుకూడ వెలయుటొక విశేషము.

రాజా బహిరీ గోపాలరాయలు

సంస్థాన సంపాదకులగు శ్రీ వీరకృష్ణభూపతికి (1510—1550) ఆఱవ తరమువాఁడగు రాజా బహిరీ గోపాలరాయలు చాలప్రసిద్ధుఁడు. షడ్విధప్రాకృతములయందును సంస్కృతాంధ్రములయందును దృఢమైన వ్యుత్పత్తి గౌరవము కలిగియుండుటచే 'అష్టభాషాకవి' యను బిరుదమును, సమరాంగణవిజయి యగుటచే 'బహిరీ' బిరుదమును వీరికి సార్థకములు, ఈయనను సాధారణముగా 'అష్టభాషా గోపాలరాయ' లని చరిత్రకారులు వ్యవహరింతురు. అష్టభాషా

*ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం, ఖండవల్లి బాలేందుశేఖరం, ఆంధ్రులచరిత్ర—సంస్కృతి, 1951, పు. 400.

గోపాలరాయలు 'రామచంద్రోదయ' మను యమకకావ్యమును తనతండ్రి యిమ్మడి వెంకటరెడ్డి ప్రతిష్ఠించిన కోదండరామస్వామి స్తోత్రరూపమున సంస్కృతమున నంతరించినాఁడు. శ్రీరంగనాయకస్వామి వసంతోత్సవవర్ణన మొనర్చుచు 'శృంగార మంజరీభాణ'మను నొక రూపకమును సంస్కృతభాషలో రచించెను. రామచంద్రోదయ కావ్యమునకు స్వయముగా గీర్వాణభాషా వ్యాఖ్యను గైసేసినవాఁడు. ఇవి రెండును ముద్రితములు.* కాని యీతఁడు రచించెననుచున్న యాంధ్రకృతులేవియును లభ్యముకాలేదు. అనర్ఘరాఘవ నాటకమును నాంధ్రమున శ్రవ్య కావ్యముగా సంధానించిన బిజ్జుల తిమ్మభూ పాలుఁడీ ప్రభువర్యుని మేనల్లుఁడు. తిమ్మభూపాలుఁడు ప్రాగుటూరు పాలకుఁడు.

గోపాలరాయలు దక్షిణదేశ యాత్రలు చేయుచు ఆ యా తీర్థక్షేత్రముల యందలి యుత్తమ పండితరత్నముల నేరి కొనితెచ్చి తన సభాస్థానము నలంక రించినవాఁడు. తటాకారామాలయాది ప్రతిష్ఠలు జరిపి సప్తసంతానప్రశస్తిని సంపాదించినవాఁడు.

చెన్నకృష్ణకవి కృతమును, జనుంపల్లి వల్లభరాయని కంకితమునునగు యాదవ భారతీయమును ద్వ్యర్థికావ్యము వనపర్తి సంస్థానమున ముద్రితమైనది.

వీరరాఘవాచార్యులు

1770 ప్రాంతము నాఁటి వీరి యాస్థాన పండితులు వీరరాఘవాచార్యులు సంస్కృత భాగవతమునకు విశిష్టాద్వైతపరమగు వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యను రచించిరి. దీనిని సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి సిఫారసుమేరకు వనపర్తిసంస్థానా ధీశ్వరులు ముద్రింపించిరి. విశిష్టాద్వైతి ప్రపంచమునకు శిరోధార్యమైనది వీరరాఘవీయవ్యాఖ్య.

వనపర్తివారి కుదురునందలి మొదటి రామకృష్ణరావు మంచిపండితుఁడట. సాధువులను, సన్న్యాసులను, దర్వేషులను నాదరించెడివాఁడఁట. జ్యోతిశ్శాస్త్రము నందద్భుతమైన ప్రజ్ఞకలవాఁడఁట.

రాజనగర - రంగాపుర గోష్ఠులు

రాజా ప్రథమరామేశ్వరరావుగారు పారసి, అరవము, ఇంగ్లీషు మున్నగు భాషల నభ్యసించినవారఁట! ఈ రామేశ్వరరాయల చిన్నతనమునందు వీరి తల్లిగారు వనపర్తికి సమీపమున పందొమ్మిదవ శతాబ్ద్యారంభమున 'రాజనగర' మను నొక క్రొత్తగ్రామము నిర్మించిరి. అచ్చట స్వర్గీయులగు మొదటి రామకృష్ణరాయల సమాధికలదు. రాజనగరమున ప్రతిష్ఠింపఁబడిన దేవుని పేరు శ్రీ రామకృష్ణస్వామి. ఏఁటేఁట కార్తికపూర్ణిమకు రాజనగరమున వేంచేసిన

* కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి, తెలంగాణానాటకాలు, పరిశోధన, 1955, డిసెంబరు— జనవరి, పు. 56.

శ్రీ రామకృష్ణస్వామివారి బ్రహ్మోత్సవముల సందర్భమున దేవతాసన్నిధానము నందు వేదశాస్త్ర పండితుల గోష్ఠులు పెద్దయెత్తున నిర్వహింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రతివర్షము ఫాల్గుణపూర్ణిమకు శ్రీ రంగాపురమునందలి శ్రీ రంగనాయక స్వామి ఉత్సవసమయములయందు కవిగాయకాది సమ్మేళనముల నేర్పఱిచి కవి గాయకాదులను సమ్మానించెడివారు

రాజా ప్రథమరామేశ్వరరాయల సమకాలికుఁడగు అమరచింత రామ చంద్రకవి (1840—1905) రామేశ్వరరాయల నిట్లు భూషించియున్నాఁడు.

'ఒకచెంత విబుధులౌ యుర్వీసురశ్రేణి
రమణీయ ధర్మమార్గములఁదెలుప
నొకదండ సుకవీంద్రనికరంబు లనవద్య
గద్యపద్యార్థసద్విద్య లెనయ....
....రామేశ్వరక్షితీంద్రుఁడలరె'.

'శ్రీ జనుంపలి కులక్షీరాబ్ధి జనియించి....
....వినుత గుణాఢ్యుఁడై విబుధులఁ బోషించి
సద్ధర్మశీల ప్రసిద్ధిఁగాంచి
అతఁడు పొగడొందు భూమండలాంతరాళ
రమ్య వనపర్తిపట్టణ రాజ్యమునకు
రాజితాకార రామేశ్వరక్షితీంద్ర
చంద్రుఁ డలరెను గాంతి నిస్తంద్రుఁడగుచు'
—గోలకొండ కవులసంచిక, పు. 101.

రెండవ రామేశ్వరరాయలు భాషాపోషకులు. కవి పండితులకు మడులు మాన్యములిచ్చి సత్కరించెడివారు. 1870 ప్రాంతములో బ్రహ్మవిద్యావిలాస ముద్రాక్షరశాల యను నచ్చుకూటమును స్థాపించి యనేకగ్రంథముల నచ్చు వేయించి భాషోపకారమొనర్చిరి.

ఈ సంస్థానమునందలి కడకుంట్ల గ్రామనివాసియగు పాపాశాస్త్రి భారత సంగ్రహ భ్రమరాంబికాసంవాద కావ్యకర్తలు. రాజనగర గ్రామవాస్తవ్యులు సంస్కృతాంధ్ర పండితులు విక్రాల నరసింహాచార్యులు పేరుపొందిన శతావధానులు; సంస్కృతాంధ్రములలో కవిత చెప్పినవారు. కల్యాణి, భారతీస్తుతి మొదలగు ముద్రితగ్రంథములే కాక, ఆంధ్రీకృత మాలతీమాధవము, కురుసంధానము, జగన్మోహనభాణము, దూతాంగదము వీరి అముద్రితరచనలు.

అక్షింతల సుబ్బాశాస్త్రి

పందొమ్మిదవశతాబ్దిమధ్యభాగమున వనపర్తిసంస్థానములోని రేపర్లగ్రామ వాస్తవ్యుఁడై ఆర్యావృత్తములలో 'భాష్యార్థ రత్నమాల' యను గ్రంథమును

రచించిన అక్షింతల సుబ్బాశాస్త్రులు వనపర్తివారి యాశ్రితులు. సుబ్బాశాస్త్రులుగారు వేదాంతశాస్త్రమున గొప్పవిజ్ఞానియఁట; వీరొకప్రహసనమును సైతమువ్రాసిరఁట;

సింగంపల్లి నరసింహసిద్ధాంతి

సింగంపల్లి నరసింహసిద్ధాంతిగారు మహబూబ్ నగరమండలములోని సింగంపల్లి వాస్తవ్యులు. జ్యోతిశ్శాస్త్రము పారముచూచినవారు. వనపర్తి సంస్థానమువారికి ప్రేమపాత్రులు. మైసూరు సంస్థానాస్థానమున శాస్త్రపరీక్షలలో గెలుపొంది బహూకృతినంది నెలనెల పండితవేతనమును జీవితాంతమును పొందినవారు. 'భూభ్రమణ భ్రాంతి నిరసన' మను గ్రంథము వీరికృతి.

అర్చకం అయ్యమాచార్యులు

గద్వాల చెన్నకేశవశతకము. పెద్దమందడి చెన్నకేశవ విలాసము, రామేశ్వర విజయము మున్నగు రచనలను సంతరించిన అర్చకం అయ్యమాచార్యులుగారు (క్రీ. శ. 1820 ప్రాంతము) వనపర్తి సమీప గ్రామమగు పెద్ద మందడి గ్రామవాస్తవ్యులు. పందొమ్మిదవశతాబ్దివారు; శ్రీవైష్ణవులు.

హొసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు

వనపర్తి సంస్థానమున ధర్మాధికారిగానుండిన విద్వత్కవి సార్వభౌములు హొసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు సంస్థానాధీశ్వరుని గుఱించి 'రామేశ్వరవిజయ చంపు' వను ప్రబంధమును రచించిరఁట. వీరు శతాధిక గ్రంథకర్తలు. అలంకార మణిహారము, ఉన్మత్త పాండవము, కేశవోత్సవమాలిక, ప్రసన్నా నందలహరి, రఘునాథ విజయము, శ్రీకృష్ణ పంచరత్నమాల, శ్రీనివాస విలాసము, శ్రీరామాయణ వైభవము మున్నగు శతాధిక గ్రంథములు వీరి కృతులు. వీరు తురీయాశ్రమమును స్వీకరించి శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాల యతీంద్రమహాదీక్షితులను పేర మైసూరులోని పరకాల పీఠాధిపతులుగా విరాజిల్లిరి. హొసదుర్గము శ్రీనివాసరాఘవాచార్యులు వీరియొక్క పుత్రులు. న్యాయ వ్యాకరణ వేదాంత జ్యోతిష వైద్యశాస్త్ర ప్రవీణులు.

మానవల్లి రామకృష్ణకవి

జగమెఱిఁగిన పరిశోధక విద్వాంసులగు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి గారి కాశ్రయమిచ్చి, వారి ముఖమున గ్రంథపరిశోధన ముద్రణాదులు గావింపఁ జేసి యాంధ్ర జగతికి నపూర్వములగు నూతనకృతులను సమర్పింపఁజేసిన కీర్తి వనపర్తి ప్రభువులది.* రామకృష్ణకవిగారు (1866—1957) వనపర్తి

*'....వనపర్తి జీవితం ఈయనను పరిశోధకునిగా తీర్చిదిద్దింది'—తిరుమల రామ చంద్ర, మహిత సాహిత్యజీవి – మానవల్లి రామకృష్ణకవి, భారతి, 1957 అక్టోబరు, పుటలు 22—32.

సంస్థానమున గ్రంథప్రచురణ కార్యనిర్వాహకులుగా పదేండ్లపాటు పనిచేసిరి. ద్రావిడ కర్ణాట మలయాళ ప్రాకృతాది భాషల సీమలు చూచినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందు ఉన్నతపట్టపరీక్షల నందినవారు. వనపర్తి ప్రభువుల యాదరణమున వీరుకావించిన ప్రాచీనగ్రంథ సంపాదనము, తత్ప్రచురణ విధానము, సాహితీతత్త్వ పరిశోధనము అనన్యసామాన్యములు.

కాశీపండితులు తర్కశాస్త్ర పారీణులునగు నంబాకం రాఘవాచార్యులు, శేట్టులూరు శేషాచార్యులు, విక్రాల నరసింహాచార్యులు, కంఠీరవాచార్యులు మున్నగువారు వనపర్తి సంస్థానవిద్వాంసులు.

శతావధానులు తిరుపతివేంకటకవులును, కార్యమపూఁడి రాజమన్నారు కవి (1846--1945) గొల్లాపిన్ని మల్లికార్జునశాస్త్రి (1871–1917) వనపర్తి యాస్థానమును సందర్శించినవారు. రాజమన్నారుకవి వనపర్తి రాణిశంకరమ్మగారి వలన కర్పూర తాంబూలముతో ననుజ్ఞపొంది 'రాజవంశ రత్నావళి' యను సంస్కృతగ్రంథమును తెనిఁగించి సత్కారములనందిరి.

తిరుపతి వేంకటకవులు

తిరుపతివేంకటకవులు తమ నానారాజ సందర్శనము నందు (పు. 122–129) రాజా రామేశ్వరరాయల నిట్లభ్యర్థించిరి.

'గళమున బిరుదులు కైసేసె నమలపూ
  ర్గద్వాల విజయనగరపురములు
దానికే యాత్మకూర్ధవుఁడేనుఁ గెక్కించు
  నప్పుడొసఁగెఁ జంద్రహారములను
కుడిచేతి కొక బిరుదిడియె నంతకుమున్న
  మొగలుతుర్తి నృసింహభూవరుండు
ఎడమచేతికి మొన్ననిడెఁ దాటికొండ రా
  మారెడ్డి మేల్మిబంగారుమురుగు
నితరసంస్థానముల వంక కేఁగ కీ ప్ర
తిష్ఠ నీక దక్కింప మదిని దలంచి
గండెపెండార మొక్కటి గైకొనంగఁ
గా లెదురుచూచుచున్నదో కాశ్యపీంద్ర' —ప. 165.

నెమలూరి వేంకటశాస్త్రి

వీరు గోదావరిమండలము ఐలండుపోలవరము వాస్తవ్యులు. ఐలండుకవి పంచకములోనొకరు. చెళ్ళపిళ్ళవారి శిష్యవర్గములో ప్రథమశ్రేణికిఁజెందినవారు.*

* చెళ్ళపిళ్ళ, కథలు—గాథలు, తృతీయభాగము, 1960, పుటలు 235, 236.

'వనపర్తి సంస్థానమునఁ గవీశ్వరుఁడయి పేరుగైకొను నెమలూరికన్న' అని చెళ్ళపిళ్ళవారిచే ఉట్టంకింపఁ బడినవారు. ఐలండుకవి పంచకములో మఱి యొకరగు నిశ్శంకుల కృష్ణమూర్తియును, ఈయనయును 'రామకృష్ణకవు' లను పేరింటి జంటకవులు. ఈ జంటకవులు తిరుపతి వేంకటకవులాంధ్రీక రించుచు విరమించిన దేవీ భాగవతము నవమస్కంధములో చాలపాలు తెనిఁగించిరి. నెమలూరి వేంకటశాస్త్రి వనపర్తి పండితకవిగానుండి వనపర్తి సంస్థానచరిత్రమును పద్యరూపమున సంస్థానాధీశుల కోరికమేరకు నిర్మించిరి.

సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రి

సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు తమ 'పువ్వులతోఁట' యను ఖండకావ్యమును వనపర్తి రాజా స్వర్గీయ శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారి యాత్మ కంకితమిచ్చిరి. వనపర్తి పాలకురాలును, రాజా కృష్ణదేవరాయల పట్టపురాణియు నగు రాణి సరళాదేవి యీ గ్రంథముద్రణమునకు సాయపడిరి. శ్రీ శాస్త్రి గారప్పుడప్పుడు, భారతి, సాహితి, సుజాత మొదలగు పత్రికలలో ప్రకటించిన యనిబద్ధకావ్యముల సంపుటియే యీ పువ్వులతోఁట. ఆంధ్రుఁడా, కోకిలా, జన్మభూమి, తృణకణములు, భావకవి, విలాసిని మున్నగు నేఁబది ఖండిక లిందున్నవి.

చెలమచర్ల రంగాచార్యులు

చెలమచర్ల రంగాచార్యుల యాంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణమును విద్వదభిమానులును వదాన్యవరేణ్యులును నగు శ్రీమంతు రాజా రామదేవ బహద్దర్‌గారు ముద్రణవ్యయమును సర్వమును భరించి ముద్రింపించిరి. విద్యా నాథమహాకవి రచించిన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమున కిది యాంధ్రీకరణము. అనువాదముతోపాటు సాహిత్యవిషయజిజ్ఞాసువుల కుపకారకములగు విశేషాంశ ములతో కూడిన రుచిరసమీక్షనము పేత మీ కృతి.

రాజా కృష్ణదేవరాయల కుమారులగు రాజా ముమ్మడి రామేశ్వరరాయల కాలమునందు విద్యాపోషణమునందు వనపర్తి సంస్థానము సరిక్రొత్తరీతులలో పయనించినది. సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి సూచనమేరకు వనపర్తి రాజా శ్రీమంత్ రాజా రామేశ్వరరాయబహద్దరుగారు వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యానసహితముగ భాగవతమును నాగరిలిపిలో ముద్రింపఁజేయుట కిరువదియైదువేల రూపాయల విరాళమునిచ్చిరి.

వేదశాస్త్ర పరీక్షలు

శ్రీ సురవరము ప్రతాపరెడ్డివంటి సాహితీవేత్తల సూచనలమేరకు వనపర్తి రాజా సవై రాజా రామేశ్వరరావు బహిరీబల్వంత్ బహద్దరు మహా

భూపాలుగారు తమ యిలువేల్పు శ్రీరంగనాయకులు వెలసిన శ్రీ రంగాపుర మున ప్రతివర్షము ఫాల్గుణ పూర్ణిమనాఁడు కవిగాయక సభలను, కార్తికిక పూర్ణిమకు శ్రీ రామకృష్ణస్వామి వేంచేసిన రాజనగరములో శాస్త్రపండిత సభలను నిర్వహించి విద్యావ్యాప్తికి, భాషోద్ధరణకు తోడ్పడుచు వచ్చినవారు. రాజనగరము ఉత్సవసందర్భములో నాయా శాస్త్రములలో లిఖిత మౌఖిక పరీక్షలను నిర్వహించి పరీక్షలలో నెగ్గినవారికి 'విద్వన్మణి' బిరుద ప్రదానముతో పాటు సమ్మానమును జరిపించెడివారు. ఈయీ శాస్త్రములలో జరుగు పరీక్షలకు పరీక్షకులుగా దేశములోని దిగ్దంతులవంటి పండితులను నియమించెడివారు. ఖండవల్లి నరసింహశాస్త్రిగారు వ్యాకరణమునకును, వనం సీతారామశాస్త్రిగారు తర్కమునకును, టి. గోపాలాచార్యులవారు వేదమునకును, టి.కె.వి. సుదర్శనా చార్యులుగారు మీమాంసకును, వేదాల తిరుమల రామానుజస్వామిగా రాయుర్వేద మునకును, కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రిగారు సాహిత్యమునకును పరీక్షకులుగా నుండెడివారు.

గ్రంథప్రచురణము

రాజనగరములోని మీఁది యుత్సవముల సందర్భమున శ్రీ వనపర్తి ప్రభువుల సమక్షమున జరిగిన పండితసభలోని విద్వాంసుల శాస్త్రోపన్యాసముల సారము 'శాస్త్రీయ విజ్ఞానము' అను పేర ప్రచురితమైనది. ఖండవల్లి నరసింహ శాస్త్రి, పండిత సింగరయ్యశాస్త్రి, వనము సీతారామశాస్త్రి, కందాడై శ్రీ రంగా చార్యులు, కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి మున్నగువారి యుపన్యాసముల సారమింటు సంకలనము సేయఁబడినది. వనపర్తి సంస్థాన ప్రభుత్వప్రచురిత మిది.

ప్రాచీనార్షవిద్యారీతులను పరిరక్షించుటయేకాక, యాధునిక యుగమునందు అత్యంతము ప్రాముఖ్యమువహించిన విజ్ఞానశాస్త్రవికాసముపట్లను వనపర్తి ప్రభువులకు ప్రత్యేకదృష్టి యుండినది. విజ్ఞానశాస్త్రవికాసమును గూర్చిన వివరణ గ్రంథముల రచనకు వనపర్తి రాజాగారు పోటీపరీక్ష లేర్పఱిచియుండిరి. పోటీలో నెగ్గిన శాస్త్రీయ గ్రంథములను బహూకరించుచు వానిని రాజా గారే ముద్రిం పించుచుండిరి. ఇట్టి గ్రంథములలో పరిగణింపఁ దగినవి బేతనభట్ల విశ్వ నాథముగారు రచించిన 'ఆధునిక విజ్ఞానవికాసము'అను విజ్ఞానశాస్త్ర నిరూపక గ్రంథము. ఇందు భౌతిక రసాయన జీవశాస్త్ర రంగములలో సాధింపఁబడిన ప్రగతి యంతయును సంగ్రహముగా, సమగ్రముగా సరళమగుశైలిలో నిరూ పింపఁబడినది.

వనపర్తి సంస్థానమున పేష్కారుగా నుండిన మాదిరాజు విశ్వనాథరావు గారు శాకుంతలాది నాటకములను తెనిఁగించిరి.

వనపర్తి సంస్థానకవులు మాదిరాజు విశ్వనాథరావు. శిరోమణి కప్ప

గంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి కర్ణసుందరి నాటకాంధ్రీకర్తలు. ఇది నాలుగంకములు కలది. విక్రమాంకదేవుని యాస్థానమున విద్యాపతిగా నుండునని పరిశోధకులు భావించుచున్న బిల్హణుఁడు రచించిన 'కర్ణసుందరి' నాటిక దీనికి మూలము. లక్ష్మణ శాస్త్రిగారు 'ఆంధ్రబిల్హణ' బిరుదాంచితులు.

వనపర్తివారి సంస్థానగ్రంథాలయము చాలవిలువయినది. ఆ గ్రంథాలయమునందలి ముద్రితాముద్రితములగు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను హైదరాబాదులోని ఆంధ్రసారస్వత పరిషద్గ్రంథాలయమునకు బహూకరించిరి.

వనపర్తి రాజా రామేశ్వరరాయలు హైదరాబాదులోని ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు మున్నగు సాహితీసంస్థలతో సంబంధము కలవారు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ సిండికేటు సభ్యులుగా విద్యారంగమునకు వారు గావించుచున్న సేవ ప్రశంసాపాత్రము. సంస్థానపాలనము పోయినను, సంస్థాన సత్సంప్రదాయములు శ్రీ రామేశ్వరరాయల వారిలో మూఁడుపూవు లాఱుకాయలుగా వర్ధిల్లుచున్నవనుట కేవలము స్వభావోక్తి।

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానముల చరిత్ర. శ్రీ కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవసంచిక. పుటలు 40–43.

2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండకవులసంచిక.

3. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనము. గద్వాల — వనపర్తి — ఆత్మకూరు సంస్థానములలో సాంస్కృతికసేవ. పుటలు 93–99.

4. శేషపంతుల నరసింహశాస్త్రి, తెలంగాణాసంస్థానములు - సాహిత్యసేవ. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3. పుటలు 1175–1179.

5. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు. నా జీవితకథ — నవ్యాంధ్రము, 1959.

6. కార్యమపూఁడి రాజమన్నారుకవి. కారుమంచేటి సుధావసిష్ఠము వనకవికృతి.

7. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజసందర్శనము, పుటలు 122–129.

8. చేతనపల్లి విశ్వనాథము, ఆధునికవిజ్ఞానవికాసము.

9. కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి (సంపాదకులు). శాస్త్రీయవిజ్ఞానము.

10. Captain Hastings Fraser, Our Faithful Ally, The Nizam, London, 1865.

11. S. H. Belgrami, Historical and Descriptive Sketch of His Highness the Nizam's Dominions.

12. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States.